

**ПОЛІТИКА КОРЕНІЗАЦІЇ У 20-Х – 30-Х РР. ХХ СТ.
(на матеріалах південного регіону України)**

А.В.Дізанова

(кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье рассмотрены вопросы осуществления политики коренизации, одной из её форм – украинизации на юге Украины в 20-е – 30-е гг. XX ст. Проанализированы достижения в этой сфере, ошибки, просчёты, причины свёртывания коренизации.

The article describes the process of Ukrainization in Southern Ukraine in the 20's – 30's of the XX-th century. The author analyses both achievements and deficiencies of the Ukrainization process and causes of its curtailment.

В сучасних умовах, коли знову поживалися дискусії навколо питань державної мови, двомовності, статусу російської мови, зростає актуальність вивчення досвіду минулого, зокрема політики коренізації та її здійснення у 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Політика коренізації та її різновид – українізація стали об'єктом досліджень лише з 90-х рр. минулого століття. Історіографія питання налічує кілька десятків робіт. Ґрунтовним дослідженням є колективна монографія «Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки» (1). В ній зокрема досліджуються проблеми українізації. Окремим аспектам проблеми присвячені роботи В.А.Чеховича (2), Г.В.Касьянова, В.М.Даниленка (3), О.Ю.Борисьонка (4) та ін. Однак чимало питань ще й сьогодні залишаються без відповіді.

Політика коренізації розглядалася керівниками радянської держави як одна з важливих умов розв'язання завдань радянського національно-державного будівництва. Основний зміст цієї політики полягав у залученні корінного населення до державного й господарського будівництва, в урахуванні національних чинників при комплектуванні кадрами партійного і державного апарату, громадських організацій; запровадженні в усіх установах української мови; організації мережі шкіл, вищих навчальних закладів, видавничої справи українською мовою; вивченні національних обрядів і звичаїв населення, його соціально-політичних та історико-побутових умов життя, розвитку української культури (2, 96).

Досвід державно-правового розв'язання питань, пов'язаних з впровадженням української мови в різних сферах, задоволення потреб національних меншин потребує подальшого вивчення.

У лютому 1920 р. в усіх установах України декретом ВУЦВК українська мова впроваджувалась нарівні з російською. Того ж року був прийнятий декрет про впровадження української мови у школах та радянських установах. Однак він не був реалізований. У 1921 – 1922 рр. у жодній з установ діловодство українською мовою не велось (5, 125). Це пояснювалось рядом причин. По-перше, непідготовленістю багатьох комуністів, перш за все керівників, до здійснення українізації. Непідготовленість виявлялася у тому, що вони не володіли українською мовою, більшість з них не розуміли важливості цієї проблеми. Великодержавні ідеї виявились надто живучими.

По-друге, міста у той час були зрусифіковані, національні традиції, культура, мова зберігалися переважно у селах. Українська мова нерідко сприймалася як «мужицька», яка не варта уваги.

На початку 20-х років ХХ ст. українці становили 80 % населення, а органи влади на 95 % обслуговувались російськими за етнічним походженням працівниками. З 3702 відповідальних працівників губернського, окружного та районного масштабів українською мовою володіли лише 797 (6, 47-48), що дорівнювало 21,5 %. Серед комуністів, які мали сприяти впровадженню української мови, українців було лише 24% (3, 251).

Вищезазначені чинники гальмували процес впровадження української мови. Вони мали місце й на півдні України. У цьому регіоні становище ускладнювалось тим, що етнічний склад населення був надзвичайно строкатим. Навколо міст було багато німецьких та єврейських поселень, сіл з болгарським, молдавським, гагаузьким населенням.

У ті часи в Україні набула поширення так звана «теорія боротьби двох культур». Власне, самої «теорії» не було. Була концепція політики у галузі культури, висловлена секретарем ЦК КП(б)У Лебедем (7, 74). Її сутність зводилась до того, що «пролетарська Росія» протиставлялась «селянській Україні». На цій підставі робився висновок про те, що українізація не потрібна, оскільки перемога буде за російською (міською) культурою (8, 3).

Такий погляд був досить поширений серед партійних та державних керівників. Про це свідчить,

наприклад, такий факт: Зінов'єв, будучи членом ЦК РКП(б), на V конференції КП(б)У, яка відбулася у листопаді 1920 р., запропонував обмежити вживання української мови лише сільськими мешканцями (3, 252).

Дискусії навколо проблем розвитку національних культур поживалися у зв'язку з обговоренням питання про створення СРСР. Поширювалась версія, згідно з якою національні культури існують лише у «відсталіх капіталістичних країнах», і не повинні існувати у комуністичних країнах.

Не вщухали дискусії і після утворення СРСР. Між центром і республіками наростали суперечності, тому у 1923 році питання національного будівництва розглядалися VII партконференцією і XII з'їздом компартії.

Відомий український літературний критик І.Дзюба звертає увагу на те, що українізація являла собою широку політичну концепцію, яка включала в себе: виховання трудящих України в революційно-класовому дусі і в дусі розуміння своєї національної належності, своєї відповідальності за національне соціалістичне будівництво України, розуміння соціалістичної національної державності, виховання національної свідомості й гідності та інтернаціонального ставлення до інших народів; виховання російського населення в Україні в дусі поваги й уважного, дружнього ставлення до українського національного життя й будівництва, до культури, мови, традицій і т. д., заохочування до пізнання й вивчення української культури, історії, мови, до співучасті в творенні нових національно-культурних цінностей при одночасному забезпеченні національно-культурних потреб росіян як національної меншості в Україні; українізацію партійного, радянського, всього суспільного життя; українізацію господарського та науково-технічного життя; українізацію великих міст та промислових центрів; опанування пролетаріатом української мови й культури, виховання пролетаріату на цій мові та культурі й перетворення пролетаріату на їхнього активного творця; українізацію шкільної справи, технічної, професійної і вищої освіти, культурно – освітньої справи; сприяння найвищому розвитку всіх галузей української культури; забезпечення за Україною необхідного мінімуму економічно-господарської, політичної та дипломатичної ініціативи; забезпечення національно-культурних інтересів кількох мільйонів українців, що проживають в інших республіках, найбільше в Російській Федерації; в перспективі об'єднання з Україною суміжних земель з українською більшістю населення (на Дону, Курщині та ін.) і т. д. (9, 150 – 151).

Лише після XII з'їзду РКП(б) у республіці розгорнулася робота з українізації. Одним з напрямків цієї роботи була українізація народної освіти. У директивних документах підкреслювалась необхідність усунення тих перешкод, які б затримували розвиток української культури або «відрізали б українському селянству шлях до ознайомлення з російською культурою» (10, арк.11). У 1923 р. був прийнятий декрет РНК УСРР «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» (11, 229 – 242).

Центральні органи постійно здійснювали контроль за ходом українізації. Вивчення матеріалів, що стосуються Півдня України, дозволяє зробити певні висновки. На початку 1924 р. на Одещині з 11 733 співробітників адміністративних і господарчих органів лише 1 365 володіли українською мовою, 4 836 – частково (12, арк.190).

За відносно короткий термін були повністю українізовані Херсонська й Первомайська окружні інспектури народної освіти, решта мали українізуватися до 1 квітня 1924 р. Намічалось українізувати до 70 % шкіл I ступеня, решта знаходились у місцевості, де переважали національні меншини. У цих школах українознавство й українська мова вводились як окремі предмети. У галузі професійно-технічної освіти були українізовані сільськогосподарські школи й технікуми, торгово-промислова школа, дві індустріально-технічні професійні школи, педагогічні курси, інститути народної освіти у Херсоні й Одесі (12, арк. 193 – 194).

У 1924 році робота з українізації населення помітно поживилася. Проте Одеська губернія неодноразово характеризувалася як недостатньо українізована. У 1923–1924 рр. деякі наукові установи, зокрема Херсонський музей старожитностей, розпочинають впровадження української мови (13, 51 – 55).

Під час проведення українізації були допущені серйозні помилки. Це і погоня за високими кількісними показниками, недостатня роз'яснювальна робота, її підміна наказами, директивами, тиском зверху тощо (14, арк. 7, 14, 15).

Незадовільною була й матеріально – технічна база: не вистачало підручників, методичної літератури, посібників. Бракувало кваліфікованих кадрів. Студенти, які закінчували інститути народної освіти, вищі педагогічні курси, аспіранти повинні були пройти випробування на знання української мови. Подібне випробування мали пройти також абітурієнти.

З 1923 – 1924 рр. розпочинається українізація клубів, бібліотек, екскурсійної, виставкової, музейної справи. На Одещині було українізовано близько 50 % радянських партійних шкіл.

Проте темпи українізації були незадовільними. У той час Україною керував перший секретар ЦК КП(б)У Емануїл Квірінг, за походженням поволзький німець (за іншими джерелами – латиш), який з багатьох причин не підтримував українізацію. З приїздом Л.Кагановича на Україну тут здійснюється так звана адміністративно – апаратна українізація. Типовим явищем стає навіть звільнення з роботи за незнання української мови (15, арк. 13,14).

Наслідком такого керівництва стала прискорена українізація партійного, державного апарату, розбудова української школи, українська більшовицька преса і видавництво стали україномовними. Українізується літературний процес, національне мистецтво. Пожвавилось українське національне відродження.

До середини 20-х рр. у процесі коренізації створювалися умови для культурного й духовного розвитку національних меншин. Президія ВУЦВК, Раднарком УСРР, республіканські наркомати прийняли понад 100 постанов організаційного, правового, економічного, культурно-освітнього характеру, які були націлені на задоволення інтересів і потреб неукраїнського населення. У 1923 р. була утворена Центральна комісія у справах національних меншин при Президії ВУЦВК, губернські бюро й окружні комісії національних меншин.

Одеське губернське бюро складалось з трьох осіб – представники єврейської, болгарської і німецької націй. До складу Херсонської окружної комісії входили представники польської, єврейської, німецької націй, до Зинов'ївської – представники польської, єврейської, молдавської націй, до Первомайської – єврейської, польської, німецької, до Миколаївської – єврейської, польської, німецької, молдавської (16, арк. 8 зв.; 17, арк.180). Губернське бюро й окружні комісії розгорнули роботу щодо підготовки національних кадрів, розбудови мережі освітніх закладів та культурно-освітніх установ тощо.

В історичній літературі дається неоднозначна оцінка національному районуванню. О.В.Гонтар характеризує національні райони та національні сільські ради як форму культурно-національно-адміністративної автономії у межах Української республіки (5, 128). На 1926 р. національними радами було охоплено 91,9 % болгар, 88,2 % греків, 78 % німців, 90 % шведів, 31 % поляків, 33 % молдаван (без урахування АМРСР), 13,7 % євреїв (18, 28). На наш погляд, створення національних районів та рад мало певні позитивні наслідки. Представники національних меншин прилучались до суспільного життя, діловодство здійснювалось мовою, зрозумілою для більшості населення, розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності рідною мовою, створено мережу освітніх закладів та культурних установ тощо. Наприклад, в Одеській губернії діяли 407 шкіл з російською мовою навчання, 4 – з єврейською, 6 – з польською, 124 – з німецькою. Крім того, існували змішані школи, котрих було 428.

В Одеській окрузі було 10 болгарських, 1 грецька, 1 чехословацька школа (19, арк. 35,36; 20, арк. 26). В Одесі працювали курси з підготовки вчителів для німецьких шкіл, у Балті – курси для підготовки молдавських вчителів.

Однак українізація, що розгорнулася, не вписувалась у плани більшовицького керівництва, яке побоювалося етнічного сепаратизму. Тому у 30 –х роках починається поступове згортання політики коренізації, зокрема українізації, скорочується кількість національно-культурних осередків, ліквідовуються національні райони та ради, незабаром розпочинаються масові репресії, спрямовані проти так званих «націоналістів».

1. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К., 1991.
2. Чехович В.А. Державно-правові питання українізації в 20-х роках //Минуле України: відновлені сторінки. – К., 1991.
3. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-ті роки). – К., 1991.
4. Борисьонко О.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922 – 1923 рр. // Український історичний журнал. - 2000. - №4.
5. Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин на Україні в 20-ті роки // Український історичний журнал. – 1991. - № 7.
6. Лозицький В.С. Політика українізації в 20 – 30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. -№3.
7. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
8. Скрипник М. До теорії боротьби двох культур. – Харків, 1926.
9. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. – К., 2005.
10. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.151.
11. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917 – 1927: 3б. Документів і матеріалів. – К., 1979.
12. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.225.
13. Народное просвещение на Украине. – Харьков, 1924.

14. ДАОО (Державний архів Одеської області). – Ф. Р – 969. – Оп.1. – Спр.207.
15. ДАОО. – Ф. Р – 1234. – Оп.1. – Спр.1006.
16. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.995.
17. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.1543.
18. Первое Всеукраинское совещание по работе среди нацменьшинств. – 8 – 11 января 1927 года. Стенографический отчёт, резолюции, постановления и материалы. – Харьков, 1927.
19. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.5. – Спр.659.
20. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.5. – Спр.683.